

IV. ΜΕΤΑΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΟΚΡΑΤΙΑ

1. [Μεθοδολογία] Η νομική κατασκευοκρατία θα παραμένει μετέωρη, ενόσω δεν διαθέτει μιά κατάλληλη μέθοδο ερμηνείας και εφαρμογής του ισχύοντος δικαίου, ως εννοιολογικά συνυφασμένου με την ηθική και την εν ευρεία εννοία πολιτική.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ηθικής φιλοσοφίας τουλάχιστον από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι το εμβληματικό έργο του Rawls, *A Theory of Justice*, απετέλεσε το ότι αυτή μάλλον συνδέθηκε κατά τρόπο προνομιακό με μεθοδολογικές διδασκαλίες που είτε επιβεβαιώνουν την αδυναμία – τουλάχιστον μιάς εύρωστης – θεμελιώσεως των ηθικών κρίσεων είτε αρκούνται σε κάποιες τυπολογικές υποδείξεις. Χωρίς, κατά τη γνώμη μου, κάτι τέτοιο να είναι συμπτωματικό, κατά την ίδια περίοδο, ο λόγος περί της ηθικής, η μεταηθική, απολήγει στο να μη αποτελεί λόγο

περί του τί οφείλουμε να πράξουμε. Πρόκειται περί του πώς ακριβώς ενεργούμε όταν μιλούμε περί του τί οφείλουμε να πράξουμε¹.

Σήμερα – και αυτό αποτελεί πρόοδο – τα μεταηθικά ερωτήματα δεν αφορούν πρωτίστως στη γλώσσα, προνομιακό τόπο της λεγόμενης γλωσσολογικής ή πραγματολογικής στροφής της φιλοσοφίας, συνδεδεμένης, ως γνωστόν, ιδίως με το έργο του ύστερου Ludwig Wittgenstein, ή, καλύτερα, με κάποιες προσλήψεις του², αλλά, εκτός των έμμονων ζητημάτων περί της υφής των ηθικών ισχυρισμών, της δυνατότητας να είναι αυτοί αληθείς ή ψευδείς, της υπάρξεως μη φυσικών (ηθικών) γεγονότων κ. λπ., θέτουν, κατά τρόπο άγνωστο προηγουμένως, ζητήματα ηθικής ψυχολογίας, εσωτερικεύσεως, ούτως ειπείν, των ηθικών κρίσεων, καθώς και ζητήματα ηθικής επιστημολογίας, ιδίως της υπάρξεως και της σημασίας των ηθικών ενοράσεων.

Προηγουμένως, οι προαναφερθείσες διδασκαλίες επικεντρώθηκαν, μεθοδολογικά μιλώντας, ιδίως στο φαινόμενο του διαλόγου ή αντιλόγου, όπου οι ουσιαστικές παραδοχές της άλλης πλευράς, αν όχι αυθαίρετες, πάντως μη υποκείμενες, κατά το περιεχόμενό τους, σε προηγμένο ορθολογικό έλεγχο ή προσδιορισμό, καλούνται να διαδραματίσουν έναν κρίσιμο ρόλο, επί ποιινή ανορθολογικότητας του επιχειρηματολογούντος που διαπροσωπικά τις επικαλείται. Τούτο μαρτυρεί, κατ' αντιδιαστολήν προς την ενδοπροσωπική οπτική γωνία, την προσανατολισμένη, δηλαδή, μόνο προς τη βασιμότητα των κρίσιμων λόγων³ (προς το γιγνώσκειν ή προς το πράττειν), τον ίδιο τον κατασκευαστικό χαρακτήρα του διαλόγου ή αντιλόγου.

¹ Βλ. William Donald Hudson, *Modern Moral Philosophy* (London: Macmillan, 1970), σ. 1, όπως παραπέμπεται από τον Alexander Miller, *Contemporary Metaethics: An Introduction* (Cambridge: Polity Press, 2^η έκδ. 2013), σ. 2 (η έμφαση δική μου).

² Ως προς το θέμα μας, θα διέκρινα, μεταξύ της αχανούς βιβλιογραφίας, το άρθρο του Russel B. Goodman, «Wittgenstein and Ethics», *Metaphilosophy* 13 (1982), σς 138 επ.

³ Πρβλ. T. M. Scanlon, *Being Realistic about Reasons* (Oxford: Oxford University Press, 2014), σς 58 επ.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι υφίσταται μιά μεθοδολογική στάση που αποτελεί την οιονεί δικονομική όψη ουσιαστικών ηθικών θεωριών. Επίκεντρο των μεν ουσιαστικών θεωριών αποτελεί το ζήτημα του ηθικού υποκειμενισμού, των δε μεθοδολογικών το ζήτημα της απλώς αποτελεσματικής ως προς τους σκοπούς της επιχειρηματολογίας.

2. [Ηθικός υποκειμενισμός] Οι ουσιαστικοί ηθικοί ισχυρισμοί, π. χ. ότι η άμβλωση αποτελεί ανθρωποκτονία ή ότι η επιλογή της αποτελεί αντικείμενο θεμελιώδους δικαιώματος, προϋποθέτουν επιχειρηματολογικά συγκείμενα. Τούτο σημαίνει ότι τέτοιοι ισχυρισμοί πρέπει να είναι ικανοί να ενσωματώνουν κατάλληλες επιχειρηματολογικές ρήτρες. Μεταξύ των εν λόγω ρητρών είναι και η δημοφιλής κατά τη γνώμη μου. Η ρήτρα αυτή ενδέχεται να εκφράζει την μετριοπάθεια του συνομιλητή που τη χρησιμοποιεί, τη δεκτικότητά του στην αντεπιχειρηματολογία, ή την αβεβαιότητά του. Σύμφωνα με τον ηθικό υποκειμενισμό, ωστόσο, όλοι οι ουσιαστικοί ηθικοί ισχυρισμοί, εφ' όσον είμαστε, βέβαια, ειλικρινείς, επαληθεύονται διά της ρήτρας κατά τη γνώμη μου «.-» (τελεία και παύλα). Πρόκειται για μιά μεταηθική, καθώς λέγεται, αποτίμηση. Ακριβέστερα, κατά τον μη εξεζητημένο ηθικό υποκειμενισμό, οι ηθικές κρίσεις δεν αποτελούν παρά δηλώσεις ή διαβεβαιώσεις επιδοκιμασίας ή αποδοκιμασίας του ίδιου του αυτουργού. Η κρίση του Α, π. χ., ότι η άμβλωση είναι κακό δεν σημαίνει παρά τη γνωστοποίηση του ότι ο ίδιος τυχαίνει να την αποδοκιμάζει.

Ο ηθικός υποκειμενισμός, όσο και αν είναι ελκυστικός (αποφεύγοντας, δηλαδή, να φέρει ιδιαίτερο μεταφυσικό βάρος), ενώ φαίνεται ότι εναρμονίζει πλήρως τις ηθικές κρίσεις τού αυτουργού με την παρακίνησή του να πράξει αντιστοίχως προς αυτές, εφ' όσον είναι, βέβαια, ειλικρινής, αδυνατεί να εναρμονίσει τους ουσιαστικούς ηθικούς ισχυρισμούς του με τα επιχειρηματολογικά συγκείμενά τους. Αποτελεί κοινό τόπο⁴ ότι ο εν λόγω μη εξεζητημένος ηθικός υποκειμενισμός είναι μεθοδολογικά στείρος: Π. χ., ως προς τις αξιολογικές κρίσεις τού εάν η άμβλωση αποτελεί κακό, δεν δύναται να υπάρξει διαφωνία· η άμβλωση ενδέχεται, αναλόγως της οπτικής γωνίας τού αυτουργού, να αποτελεί συγχρόνως επιλογή ορθή και εσφαλμένη. Οι ηθικές κρίσεις μας, δηλαδή, καθίστανται άτρωτες στην κριτική. Τούτο σημαίνει ότι η ρήτρα κατά τη γνώμη μου δεν θέτει ακριβώς τέρμα στην (αντ)επιχειρηματολογία: καθιστά αδύνατη την ίδια την έναρξή της, όπως, κατ' αναλογία, ο εγωισμός καθιστά αδύνατη, όχι απλώς κάποια συμφωνία μας επί των αρχών της δικαιοσύνης, αλλά την ίδια την αγανάκτησή μας (λόγω αδικίας)⁵.

Ωστόσο, η ρήτρα κατά τη γνώμη μου, ακόμη και αν επιτελεί κάποιες δόκιμες (επιτελεστικές, καθώς λέγεται [*performative*]) λειτουργίες στην ηθική αντιπαράθεση, προσδίδει κάποια νότα γελοιοτητας στην όλη επιχειρηματολογία, αν προστεθεί σε κρίσεις του τύπου $a = a$, $1 + 1 = 2$, ή εάν p , και εάν p τότε q , άρα q , ή κατά την αρχή της αιτιότητας, εάν a , τότε β κ. λπ., πράγμα που απαιτεί, βέβαια, κάποια εξήγηση. Υπό την κάποτε ελκυστική φιλοσοφία του λογικού θετικισμού, η γλώσσα της ηθικής αποτελεί το

⁴ Βλ., π. χ., James Rachels και Stuart Rachels, *The Elements of Moral Philosophy* (New York: McGraw-Hill, 7^η έκδ. 2012), σς 34 επ.

⁵ Πρβλ. John Rawls, *A Theory of Justice*, π. χ., σς 118, 427.

αντιπαράδειγμα στη γλώσσα της επιστήμης. Για έναν από τους αρχηγέτες του δόγματος, τον Rudolph Carnap, η αξιολόγηση ότι ο φόνος αποτελεί κακό δεν σημαίνει παρά την εντολή *ου φονεύσεις!*⁶. Επ' αυτής της βάσεως, κατά τον ίδιο, δεν δύναται να υπάρξει ηθική γνώση ή ηθικό σφάλμα. Οι (μη περιγραφικές) ηθικές κρίσεις είναι αδύνατον να επαληθευθούν ή να διαψευσθούν (όπως – αντιθέτως – οι επιστημονικές)· είναι *οιονεί άνευ νοήματος*. Ο λογικός θετικισμός, συνεπώς, ευνοεί πρωτίστως τον (σκεπτικιστικό, όχι απλώς τον σχετικιστικό) υποκειμενισμό στην ηθική, αν αγνοήσουμε λοιπούς -ισμούς.

3. [Ηθικός ορθολογισμός] Υφίσταται, βέβαια, ένας -ισμός που πρέπει να αποκαλέσουμε ηθικό ορθολογισμό, ο οποίος, όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, υιοθετεί τον πλέον φυσιολογικό τρόπο αναγνώσεως των εν λόγω ουσιαστικών (ή εντός εισαγωγικών) ηθικών ισχυρισμών⁷, αποτελώντας αβίαστη συνέχειά τους και δικαιώνοντας την ηθική επιχειρηματολογία και διαφωνία στην ονομαστική αξία τους.

Κατά τον ηθικό ορθολογισμό⁸, οι ηθικοί ισχυρισμοί μας εκφράζουν ακριβώς *πεποιθήσεις*, οι οποίες είναι μεν είτε *αληθείς* είτε *ψευδείς*, αλλά και κανονιστικά *αυτοτελείς*· *μη αναγώγιμες*, δηλαδή, σε μη ηθικές πεποιθήσεις ή απλώς (ψυχοβιολογικές) *στάσεις*. Ωστόσο, η ίδια η ιδέα της μη αναγωγιμότητας των ηθικών πεποιθήσεών μας, δεδομένης μάλιστα της *επιστημονικής* συλλήψεως του κόσμου, δεν αποτελεί άραγε κάτι το τόσο μυστηριώδες, ώστε ο ηθικός ορθολογισμός να έχει εκ προοιμίου συνυπογράψει την αποτυχία του, θέτοντας τόσο ψηλά τον πήχη των προσδοκιών εν όψει των τυχόν εναλλακτικών -ισμών;

4. [1903-] Είναι πράγματι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς, κατ' αρχάς με ιστορικό ενδιαφέρον, το πώς και γιατί απέτυχαν κάποιοι -σμοί, αντίθετοι προς τα υποστηριζόμενα στη συνέχεια· ότι, δηλαδή, τω όντι υφίστανται *θεμελιώδεις* ηθικές παραδοχές, περαιτέρω, διάκριση μεταξύ του ηθικώς *ορθού* και του ηθικώς *εσφαλμένου* (στην ονομαστική αξία της διακρίσεως), καθώς και δυνατότητα μιάς *εύρωστης θεμελιώσεως* των ηθικών κρίσεων. Η ανάπτυξη της σχετικής *μεταηθικής* συζητήσεως στον αγγλόφωνο χώρο είναι πράγματι υποδειγματική:

Πρόκειται, κατ' αρχάς, για μιά διαδοχική *ανταγωνιστική* έρευνα των θεμελιών της ηθικής, όχι απλώς και μόνο χρονολογική, αλλά και *θεματική*: μόνον η *καλύτερη* απάντηση στις προηγούμενες προκλήσεις *διανοίγει* έναν *νέο* ορίζοντα στον (εν προκειμένω *μεταηθικό*) προβληματισμό. Παρουσιάζοντας τους σχετικούς -σμούς, δεν θα αυθαιρετούσαμε (παρ' ότι υφίσταται, βέβαια, ισχυρός αντίλογος), αν ορίζαμε ως αφετηρία της διαδοχής τους το έργο του G. E. Moore, *Principia Ethica*⁹, λόγω της επιρροής που άσκησε στην εξέλιξη της ηθικής

⁶ Βλ., π. χ., Rudolph Carnap, *Philosophy and Logical Syntax* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1935), σς 23 επ.

⁷ Βλ. Ronald Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, σς 23 επ.

⁸ Βλ. Derek Parfit, *On What Matters* II, σς 263 επ.

⁹ (Cambridge: Cambridge University Press, 1903). Βέβαια, το εν λόγω έργο του Moore θα ήταν αδύνατο, αν δεν είχε προηγηθεί το εμβληματικό έργο του Henry Sidgwick, ο οποίος, κατά τον Parfit, ό. π. I, σ. xxxiii, έχει ίσως συγγράψει το καλύτερο βιβλίο περί ηθικής, *The*

φιλοσοφίας¹⁰, και ως εμβληματικό σύγχρονο σταθμό τους το έργο του Derek Parfit, *On What Matters* (αν δεν λάβουμε υπ' όψιν μας το συγκλίνον *Being Realistic about Reasons* του Thomas Scanlon), το οποίο συμπυκνώνει (χωρίς να έχει, βέβαια, εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα) και υπερβαίνει, κατά τρόπο λαμπρό, τις μεταηθικές αντιπαραθέσεις του προηγούμενου αιώνα.

Πράγματι, το εν λόγω έργο του Moore προκάλεσε μιά άνευ προηγουμένου ανάπτυξη του προβληματισμού ως προς τα θεμέλια (ή τη θεμελίωση) της ηθικής, δικαιολογώντας μεν την υπεροχή της *ενορασιοκρατίας*, αλλά και προκαλώντας, (σε γενικές γραμμές) από την ίδια την (αντ)επιχειρηματολογία του την αλυσιδωτή αντίδραση της εκφρασιοκρατίας (*expressivism*), ιδίως στη μορφή της συγκινησιοκρατίας (*emotivism*) από τον Μεσοπόλεμο και της εντολοκρατίας (*prescriptivism*) κατά τη δεκαετία του 1950, και, εν τέλει, παρά την άνευ προηγουμένου πρόοδο στην ουσιαστική ηθική και πολιτική φιλοσοφία, διαφόρων μορφών ηθικού ή μεταηθικού μηδενισμού και σκεπτικισμού, όπως ιδίως η *θεωρία περί συστηματικής πλάνης* (*error theory*), η *προβολοκρατία* (*projectivism*) και ο *οιονεί ηθικός ρεαλισμός* (*quasi moral realism*) κατά τις δεκαετίες του 1970 και μετέπειτα (που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο).

Η εν λόγω διαδοχή πράγματι αποτελεί υπόδειγμα ως προς τη σαφήνεια της διατυπώσεως των εκατέρωθεν ισχυρισμών, την εκλέπτυνση των ιδίων θεωριών εν όψει των ανταγωνιστικών τους και την πνευματική εντιμότητα (πλην εξαιρέσεων¹¹) των διαφωνούντων, ιδίως ως προς την αναδιατύπωση των κρίσιμων θέσεων τους, λαμβάνοντας σοβαρά υπ' όψιν τους την εννοιολογική και επιχειρηματολογική πρόοδο που έχει εν τω μεταξύ επιτευχθεί. Ό,τι ακολουθεί δεν αποτελεί, κατ' αρχάς, παρά μιά χαρτογράφηση των εν λόγω -ισμών, εν όψει της συλλήψεως των ισχνών *μεθοδολογικών* απολήξεών τους. Η οπτική γωνία μας δεν εστιάζει, ωστόσο, στην αποτυχία τους, ως εάν αυτή να ευθύνεται για την ισχνή μεθοδολογία τους: γιατί η τελευταία να ήταν διαφορετική, ακόμη και αν όλες είχαν αποδειχθεί ως επιτυχείς;

Δύο επιχειρήματα του Moore είχαν τον πλέον ισχυρό αντίκτυπο στον σχετικό προβληματισμό: αφ' ενός, της *φυσιοκρατικής πλάνης* (*naturalistic fallacy*), το οποίο συνυφαινεται, αφ' ετέρου, με εκείνο του *ανοικτού ερωτήματος* (*open question*). Το επιχείρημα της *φυσιοκρατικής πλάνης* στρέφεται κατά της *φυσιοκρατίας*, όπως την εννοεί ο Moore, αλλά και την προϋποθέτουμε στη συνέχεια (άλλως αυτή παύει να είναι *μεταηθικώς ενδιαφέρουσα*), η οποία συλλαμβάνει τη φύση κατά τον *νεωτερικό* τρόπο των φυσικών και κοινωνικών επιστημών (χωρίς να αποτελεί, βέβαια, απλώς *επιστημονισμό*)¹². Δεν πρόκειται πάντως (αν και για το

Methods of Ethics (London: Macmillan, 7^η έκδοση 1907), το οποίο συμπυκνώνει και υπερβαίνει την προηγούμενη πορεία της αγγλόφωνης ηθικής φιλοσοφίας.

¹⁰ Βλ. Stephen Darwall, Allan Gibbard και Peter Railton, «Toward *Fin de siècle* Ethics: Some Trends», in *Moral Discourse & Practice: Some Philosophical Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 1997), σς 3 επ.

¹¹ Στις εξαιρέσεις θα περιλάμβανα τη βεβιασμένη κριτική του R. M. Hare για το *A Theory of Justice* του Rawls, in *Essays in Ethical Theory* (Oxford: Oxford University Press, 1989), σς 145 επ. (δημοσιευμένη, με ευνόητες περικοπές, in Norman Daniels [ed.], *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls' A Theory of Justice* [Stanford: Stanford University Press, 1989], σς 81 επ.).

¹² Ποβλ. G. E. Moore, *Principia Ethica* (Cambridge: Cambridge University Press, 2^η έκδ. 1993), σ. 92.

επιχείρημα του Moore τούτο είναι αδιάφορο) για τη φυσιοκρατία της Αρχαιότητας¹³ ή, ακριβέστερα, για την αντίληψη της φύσεως βάσει τελολογικών αρχών, η οποία της επέτρεπε να θέτει αβίαστα τα πλέον σημαντικά ερωτήματα, π. χ. ως προς την προέλευση της ζωής και του νου, κατά απολύτως αντεπιστημονικό τρόπο, επιβεβαιώνοντας, σύμφωνα με μία επιτρεπτή αναδρομική αξιολόγηση, την παταγώδη αποτυχία των (σύγχρονων) επιστημών ως προς αυτό¹⁴, ακριβώς επειδή συνελάμβανε τις αξίες εντός της φύσεως. Αν, ωστόσο, η επιστημονική γνώση, παρά τις ελλείψεις και τα εγγενή όριά της, είναι ευλόγως αναντικατάστατη, πρέπει να εξευρεθεί ένας έλλογος τρόπος ισχύος της ηθικής εντός της επιστημονικής αντιλήψεως του κόσμου (πράγμα που επιτυγχάνει, κατά την Korsgaard, μόνον η ηθική της αυτονομίας, δηλαδή η καντιανή κατασκευοκρατία¹⁵).

Η φυσιοκρατία, συλλαμβάνοντας τις ηθικές ιδιότητες ως φυσικές (ή – έστω – αδυνατώντας να συλλάβει τις ηθικές καθ' εαυτές εντός των εν γένει φυσικών) διαπράττει, κατά τον Moore, ένα λογικό σφάλμα ως προς τον ορισμό του αγαθού, της πλέον θεμελιώδους, κατά τον ίδιο, έννοιας της ηθικής¹⁶. Ο Moore προϋποθέτει, ωστόσο, ότι δύο έννοιες είναι νοηματικά ισοδύναμες, αν έχουν κοινή αναφορά, πράγμα προβληματικό (ας αναλογιστούμε τις περιώνυμες έννοιες *Αυγερινός* και *Αποσπερίτης*¹⁷ ή, π. χ. την κοινή αναφορά 3 των νοηματικά μη ισοδύναμων υπολογισμών της αριθμητικής $2 + 1 =$, $4 - 1 =$, $1 \times 3 =$, $9 : 3 =$ κ. λπ.). Δεν πρόκειται, δηλαδή, ακριβώς, κατά τη γνώμη μου, για τον βιβλιογραφικό τόπο του λεγόμενου *Αξιώματος του Hume*¹⁸, κατά το οποίο, συνάγοντας κανείς ότι το x είναι κακό ή αγαθό από τις φυσικές ιδιότητές του, π. χ. την (παραδειγματική) ιδιότητά του να είναι αντιστοίχως *δυσάρεστο* ή *ευχάριστο*, είναι υποχρεωμένος να διαπράξει ένα λογικής τάξεως σφάλμα, διότι ουδεμία αξιολόγηση είναι δυνατόν να συναχθεί από την αμιγή περιγραφή των κρίσιμων φυσικών ιδιοτήτων των αντικειμένων της. Π. χ., η περιγραφή ότι η *άμβλωση είναι δυσάρεστη* (πρέπει ασφαλώς να αποφύγουμε τη μικτή έννοια *αποτρόπαιη*), ακόμη και αν αληθεύει, αδυνατεί να δικαιολογήσει την ηθική κρίση ότι η *άμβλωση αποτελεί κακό*. Όπως η περιγραφή ότι το *Σύνταγμα της Χ έχει x τον αριθμό άρθρων*, ψηφίσθηκε την α ημέρα και ώρα β κ. τ. τ. αδυνατεί να δικαιολογήσει την υπακοή σε αυτό. (Το ίδιο ισχύει, βέβαια, και για την περιγραφή ότι η *άμβλωση αντίκειται στις εντολές του Θεού*, εφ' όσον ο Θεός

¹³ Πρβλ. John McDowell, «Two Sorts of Naturalism», in *Mind, Value and Reality* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998), σς 167 επ.

¹⁴ Βλ., ως προς την αποτυχία της *εξελικτικής βιολογίας*, Thomas Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False* (Oxford: Oxford University Press], 2012), ιδίως σς 6 επ., 73 επ

¹⁵ Πρβλ. Christine Korsgaard, π. χ., *The Sources of Normativity*, σ. 5.

¹⁶ Βλ. G. E. Moore, *Principia Ethica*, σς 53 επ.

¹⁷ Βλ. Gottlob Frege, «On Sense and Reference», μετ. Max Black, in *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (Oxford: Basil Blackwell, 1960), σς 56 επ.

¹⁸ Πρβλ. David Hume, *A Treatise of Human Nature* (Oxford: Oxford University Press, 1888), σ. 469, και για την πλέον ενδιαφέρουσα, από τη σκοπιά των εδώ αναποτύξεων, υπεράσπιση και χρήση του *Αξιώματος* βλ. Ronald Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, π. χ., σ. 17.

εκλαμβάνεται απλώς ως παντοδύναμος – όχι και ως πανάγαθος¹⁹, ζήτημα που θα συνεξετασθεί στο μεθεπόμενο κεφάλαιο) Ωστόσο – εκ προοιμίου αναρωτιέται κανείς – γιατί η άμβλωση να μη αποτελεί κακό, ακριβώς επειδή είναι δυσάρεστη; Η ρήτρα επειδή... δεν είναι περιγραφική. (Πρόκειται για ένα ζήτημα ουσιώδους ηθικής επιχειρηματολογίας.)

Ο Moore χρησιμοποιεί, λοιπόν, το επιχείρημα του ανοικτού ερωτήματος για να αποδείξει την φυσιοκρατική πλάνη ως προς την έννοια του αγαθού: κάθε φυσιοκρατικός ορισμός της είναι πάντοτε, κατά τον Moore, ανοικτός (σε αντίθεση, π. χ., με τους κλειστούς ορισμούς της γεωμετρίας, π. χ. του τριγώνου)· αδυνατεί, δηλαδή, να αποκλείσει τη διερώτησή μας ως προς το αν η κρίσιμη φυσική ιδιότητα (π. χ. η μεγιστοποίηση της ωφέλειας των περισσοτέρων, κατά τον ωφελιμισμό ως προς τις πράξεις [*act-utilitarianism*]) αποτελεί πράγματι αγαθό. Από τη στιγμή που η διερώτησή μας δεν είναι συγκεχυμένη, αλλά λογικά συνεπής, φαίνεται ότι οποιοσδήποτε σημασιολογικά ενδιαφέρων ορισμός του αγαθού είναι απορριπτέος. Η έννοια του αγαθού, δηλαδή, είναι απλή και αυτοτελής. Τούτο δεν συνεπάγεται παρά ένα εκπληκτικό συμπέρασμα που αφ' εαυτού, αν δεν πρόκειται για λήψη του ζητουμένου²⁰ (της μη αναγωγιμότητας, δηλαδή, της έννοιας του αγαθού, επιχειρηματολογική ιδιότητα που αναγκαία προϋποτίθεται, ώστε να καθίσταται εύλογο το ανοικτό ερώτημα), φαίνεται ότι συνηγορεί υπέρ του μυστηριώδους του ηθικού ορθολογισμού (συνεπώς, υπέρ μιάς μορφής ηθικής μη γνωσιοκρατίας [*non cognitivism*]). Πώς η έννοια του αγαθού, πανταχού παρούσα στις ηθικές αξιολογήσεις μας, δύναται να είναι θεμελιώδης, δηλαδή μη οριστή;

Όπως γίνεται ευρέως δεκτό, η επιχειρηματολογία του Moore αποτυγχάνει, διότι στην περίπτωση του εν λόγω επιχειρήματός του, καλύτερα: ισχυρισμού του, δεν πρόκειται για πλάνη ούτε, βέβαια, για (ειδικώς) φυσιοκρατική²¹. Η επιχειρηματολογία του Moore είναι, εν τούτοις, υποβλητική και τούτο απαιτεί μιά εξήγηση. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ελκυστικότητά της οφείλεται στην κριτική διάστασή της, στο ότι υποδεικνύει, δηλαδή, μιά κρίσιμη ηθική στάση έναντι κάθε παραδεδεγμένης αντιλήψεως: την αναστοχαστική. Τούτη η φρονηματική υπόδειξη δεν είναι άραγε, ωστόσο, απλώς μεθοδολογική; Ίσως η ελκυστικότητά της επιχειρηματολογίας του Moore να οφείλεται στο ότι δείχνει ανάγλυφα τον εγγενώς παρακινήτικο, επί ποιινή ανορθολογικότητας του

¹⁹ Πρβλ. John Rawls, *Lectures on the History of Political Philosophy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007), σ. 111: «Ο Hobbes... φαίνεται ότι αρκείται στο να αναγάγει την αυθεντία του Θεού στην παντοδυναμία του: η επικυριαρχία ανήκει στον Θεό... “όχι ως Δημιουργό, ή Πανάγαθο, αλλά ως Παντοδύναμο”»· πρβλ. ήδη Freiherr von Gottfried Wilhelm Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*, μετ. E.M. Huggard (London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1951), σ. 403: «Η δικαιοσύνη του Θεού, ισχυρίζεται ο κ. Hobbes... δεν αποτελεί παρά την εξουσία του να επιβραβεύει και να τιμωρεί. Αυτός ο ορισμός με εξέπληξε: δεν πρόκειται απλώς περί της εξουσίας του διανέμειν, αλλά περί της βουλήσεως του διανέμειν ελλόγως, περί της αγαθότητος, δηλαδή, που καθοδηγούμενη από τη σοφία θεμελιώνει τη δικαιοσύνη του Θεού».

²⁰ Βλ. ήδη William Frankena, «The Naturalistic Fallacy», *Mind* 48 (1939), σς 464 επ.

²¹ Πρβλ. την απαξιωτική αποτίμηση του Derek Parfit, *On What Matters* I, σς 464 επ. σημ. 247.

αυτουργού, χαρακτήρα των ηθικών πεποιθήσεων²². Ωστόσο, κάτι τέτοιο πώς εναρμονίζεται με την μη αναγωγιμότητα των ηθικών ιδιοτήτων, όπως του αγαθού, σε φυσικές, περιλαμβανομένων των ψυχικών; Αν υφίστανται θεμελιώδεις ηθικές έννοιες πάντως, φαίνεται ότι δικαιολογείται η προνομιακή θέση της ενορασιοκρατίας, ως μιάς από τις ανταγωνιστικές μεταηθικές θεωρίες, κατά την οποία ορισμένες ηθικές κρίσεις μας είναι *εγγενώς αξιόπιστες*, αν όχι *πρόδηλες*, όπως, π. χ., η *απόλυτη απαξία των βασανιστηρίων*.

5. [Φυσιοκρατία] Κρίνοντας κατά την αρχή της χάριτος την επιχειρηματολογία του Moore, σύμφωνα με τον ηθικό ορθολογισμό²³, η λέξη *αγαθό*, όπως οι λέξεις *ορθό*, *καθήκον*, *αρετή* κ. ο. κ., ως κανονιστική, φαίνεται ότι είναι *sui generis*, δηλαδή μη αναγώγιμη σε μη κανονιστικές (ή περιγραφικές) λέξεις, όπως οι λέξεις *ευχάριστο*, *δυσάρεστο*, *απρόσμενο*, *αποτελεσματικό* κ. ο. κ. Ωστόσο, κατά μιά εκδοχή της ηθικής φυσιοκρατίας, την *αναλυτική*, τόσο η κανονιστική λέξη *αγαθό* (και οι παρόμοιες) όσο και η ισοδύναμή της, ειλημμένη από το επιστημονικό λεξιλόγιο, *x* (και οι παρόμοιες), π. χ., η *μεγιστοποίηση της ωφέλειας των περισσοτέρων* που ήδη επικαλεστήκαμε, αναφέρονται με τρόπο *σημασιολογικά ισοδύναμο* στο ίδιο γεγονός, του ότι, δηλαδή, το *x* *συνιστά* το *αγαθό*. Εν προκειμένω, το καίριο ελάττωμα της αναλυτικής φυσιοκρατίας έγκειται μάλλον στο ότι καθιστά τους ουσιαστικούς ηθικούς ισχυρισμούς μας *ταυτολογικούς* ή *τετριμμένους*²⁴, πράγμα που σημαίνει ότι, αν αληθεύει, όπως στην περίπτωση του ηθικού υποκειμενισμού, δεν είναι δυνατή ούτε η έναρξη μιάς *γνήσιας* ηθικής επιχειρηματολογίας (από τη στιγμή που οι ισχυρισμοί μας καταστούν *σημασιολογικά διαφανείς*). Πώς θα μπορούσες πράγματι να *επιχειρηματολογήσεις* ότι η πράξη *x* είναι *ορθή*, επειδή ακριβώς μεγιστοποιεί την ωφέλεια των περισσοτέρων; Ωστόσο, κατά μιά δεύτερη εκδοχή της ηθικής φυσιοκρατίας, τη *μη αναλυτική*, πράγματι η κανονιστική έννοια *αγαθό* δεν ανάγεται σε μιά απλώς περιγραφική, όπως, π. χ., η *μεγιστοποίηση της ωφέλειας των περισσοτέρων*, αμφότερες πάντως, αν και διαφέρουν ως προς το νόημά τους, όπως, κατ' αναλογία, ως προς το φυσικό είδος *ύδωρ*, η *προεπιστημονική σύλληψή του*, ως *υγρού άοσμου, άχρωμου, άγευστου* κ. τ. τ., και η επιστημονική της μοριακής συνθέσεώς του ως *H₂O*, αναφέρονται σε εν ευρεία έννοια (περιλαμβανομένων των ψυχικών και κοινωνικών) *φυσικά γεγονότα*, αν και δεν υφίσταται *κοινή φυσική ιδιότητα όλων των αγαθών ή κακών πράξεων και καταστάσεων* κ. τ. τ. (Εν πάση περιπτώσει, πάντως, το νοητό ερώτημα αποτελεί το *ύδωρ H₂O*; δεν δείχνει ότι το *ύδωρ* δεν αποτελεί *H₂O*²⁵.) Ωστόσο, το ζητούμενο δεν έγκειται σε μιά *εξηγητική τάξεως επιστημονική υπόθεση εργασίας*, πράγμα που θα δικαίωνε τη φυσιοκρατία· οι δε ηθικοί ισχυρισμοί δεν καλούνται να δικαιολογηθούν ως *τριτοπρόσωποι*, αλλά ως *πρωτο- ή δευτεροπρόσωποι*. Ως προς αυτό, η ιδέα μιάς φυσικής (ψυχικής) ιδιότητας ως ηθικής, παρά την

²² Βλ. Stephen Darwall, Allan Gibbard και Peter Railton, «Toward Fin de siècle Ethics», σ. 4.

²³ Βλ. Derek Parfit, *On What Matters* II, π. χ., σ. 267.

²⁴ Βλ., Derek Parfit, *ό. π.*, σς 295 επ.

²⁵ Πρβλ. Gilbert Harman, *The Nature of Morality: An Introduction to Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1977), σ.4.

ενδεχόμενη εξηγητική δύναμή της, δεν είναι επιχειρηματολογικά κρίσιμη, άλλως είναι εσφαλμένη.

Γιατί δεν είναι ο κρίσιμος επιχειρηματολογικός συσχετισμός των εννοιών στην ηθική όπως τον εννοεί η μη αναλυτική φυσιοκρατία; Αν η θεμελιώδης έννοια της ηθικής δεν είναι του αγαθού, αλλά του λόγου προς το πράττειν, όπως εύλογα υποστηρίζει ο (σύγχρονος) ηθικός ορθολογισμός, η ιδιότητα της μεγιστοποιήσεως της ωφέλειας των περισσοτέρων δεν έχει την εξηγητική δύναμη μιάς επιστημονικής ανακαλύψεως. Τούτο σημαίνει ότι είναι η έννοια του λόγου προς το πράττειν, ως θεμελιώδης, που είναι μη οριστή: η μεγιστοποίηση της ωφέλειας των περισσοτέρων απλώς αποτελεί ή καθίσταται λόγος προς το πράττειν· συνηγορεί, δηλαδή, υπέρ της επιλογής *x*. Πρόκειται για την αντίρρηση της κανονιστικότητας²⁶: πώς θα ήταν, δηλαδή, δυνατή η επιχειρηματολογία χωρίς τη χρήση αυτοτελώς κανονιστικών λέξεων, σημασιολογικά λιτών, όπως λόγος, οφείλω, πρέπει κ. λπ.; Η εγκυρότητα, π. χ., του υποθετικού συλλογισμού να μεν αποτελεί γεγονός, όχι όμως φυσικό. Γι' αυτό, η ηθική φυσιοκρατία αδιακρίτως δεν είναι ικανή να δικαιολογήσει γνήσιους λόγους προς το πράττειν, συμφιλιώνοντάς μας πλήρως με τα φαινόμενα της ηθικής, ιδίως την ηθική επιχειρηματολογία και διαφωνία, διότι αποτυγχάνει στο να δικαιολογήσει την κανονιστικότητά της: οι ισχυρισμοί ότι η άμβλωση είναι ανεπίτρεπτη και επειδή η άμβλωση είναι αποτρόπαιη, την αποδοκιμάζω ή είναι αποδοκιμαστέα κ. τ. τ. αναφέρονται μεν σε διαφορετικά γεγονότα, το πρώτο, ωστόσο, αποτελεί αυτοτελές κανονιστικό γεγονός· όπως ο ισχυρισμός ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα, ως κανονιστικά αυτοτελής, δεν αναφέρεται στο γεγονός ότι ουδείς πράττει κάτι αδύνατο. Η κανονιστικότητα κάποιων μικτών ή μεστών (*thick*) εννοιών, όπως η προαναφερθείσα έννοια αποτρόπαιος, οφείλεται στις καθαρές (σημασιολογικά λιτές) ηθικές έννοιες, όπως η έννοια ανεπίτρεπτο, με τις οποίες συνυφαίνονται στο πεδίο της εφαρμογής τους²⁷. Γι' αυτό, εφ' όσον φυσικές ιδιότητες καθίστανται λόγοι προς το πράττειν, δεν υφίσταται κάτι το μυστηριώδες ως προς το ότι δύο καταστάσεις πραγμάτων με ίδιες φυσικές ιδιότητες έχουν ταυτόσημες ηθικές. Τούτο πρέπει να οφείλεται, κατά τον ηθικό ορθολογισμό, σε εξ αντικειμένου λόγους, και όχι, π. χ., σε μιά εξ υποκειμένου δυσχέρεια να μεταχειριζόμαστε κατά ηθικά διάφορο τρόπο όμοιες φυσικές καταστάσεις²⁸. (Γι' αυτό – δικαιολογημένα – ο Parfit θέτει στο περιθώριο το πολυσυζητημένο ζήτημα της λεγόμενης επιγενέσεως των ηθικών ιδιοτήτων εν όψει των φυσικών [*supervenience*] στο προαναφερθέν εμβληματικό έργο του.)

Ανακεφαλαιώνοντας, η αποτυχία της εν γένει φυσιοκρατίας έγκειται στο ότι αδυνατεί να δικαιολογήσει την ύπαρξη, δηλαδή την ισχύ μη φυσικών συμβάντων και ιδιοτήτων, η οποία αποτελεί, ωστόσο, αναγκαία προϋπόθεση κάθε επιχειρηματολογικού παιγνίου. Κρίσεις του τύπου $\alpha = \alpha$, $1 + 1 = 2$, ή εάν *p*, και εάν *p* τότε *q*, άρα *q*, ή κατά την αρχή της αιτιότητας, εάν *α*, τότε *β* ή *facta sunt servanda* ή ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα, ή ουδείς δύναται να βελτιώσει την κατάσταση του, διαπράττοντας αδίκημα, ή επειδή..., διά ταύτα... κ. λπ. ισχύουν, ακριβώς

²⁶ Βλ. Derek Parfit, *On What Matters II*, σς 324 επ.

²⁷ Πρβλ. T. M. Scanlon, *Being Realistic about Reasons*, σς 40 επ.

²⁸ Πρβλ. Simon Blackburn, *Spreading the World: Groundings in the Philosophy of Language* (Oxford: Oxford University Press, 1984), σ. 186.

επειδή δεν αποτελούν φυσικά συμβάντα· γι' αυτό, όπως προαναφέραμε, ο μη υποχρεούμενος στα αδύνατα δεν είναι όποιος αδυνατεί να πράξει κάτι αδύνατο· ή το κοινωνικό γεγονός ότι κάποιος έδωσε κατά το παρελθόν μιά υπόσχεση δεν συνεπάγεται αφ' εαυτού το μελλοντικό γεγονός της εκπληρώσεως· η ίδια η υπόσχεση προϋποθέτει (νοητά) διαπροσωπικά καθήκοντα των αυτουργών και ιδρύει μιά σύστοιχη προς αυτά υποχρέωση εκπληρώσεως. Μιλώντας γενικότερα, κατά την προσφυή έκφραση του Putnam, «αν τα μόνα γεγονότα ήταν πράγματι τα γεγονότα της φυσικής, τότε δεν θα υπήρχαν σημασιολογικά γεγονότα»²⁹· ή, παραφράζοντας το παράθεμα, εάν υπήρχαν μόνο φυσικά γεγονότα, θα ήταν αδύνατη η επιστήμη της φυσικής.

6. [Ενορασιοκρατία] Όπως προαναφέραμε, η επιχειρηματολογία τού Moore μάλλον ευνοεί την ενορασιοκρατία – τουλάχιστον έμμεσα – απαιτώντας από τις ανταγωνιστικές προς αυτήν θεωρίες μιά καλύτερη δικαιολόγηση των πλέον αξιόπιστων ηθικών κρίσεών μας, π. χ. της έσχατης απαξίας των βασανιστηρίων. Οι ενορασιοκράτες υποστηρίζουν ότι, κατ' αναλογία προς τις αποφάνσεις των μαθηματικών³⁰, όπου δεν ανακαλύπτουμε την αλήθειά τους σε κάθε δυνατό κόσμο παρά από το ίδιο το περιεχόμενό τους, όπως, π. χ., στην απλή πράξη της αριθμητικής $2 + 2 = 4$, οι θεμελιώδεις ηθικές πεποιθήσεις μας ομοίως αληθεύουν από μόνο το περιεχόμενό τους σε κάθε δυνατό κόσμο. Η αλήθεια των θεμελιωδών ηθικών πεποιθήσεων δεν συνάγεται από περαιτέρω αληθείς προκειμένες, αλλά είναι εγγενώς αδιαμφισβήτητη ή πρόδηλη, όπως συμβαίνει, π. χ., με τα ηθικά αξιώματα της αμεροληψίας³¹. Η ιδέα δεν είναι άραγε μεθοδολογικά στείρα; Τί δύναται να ισχυρισθεί κανείς ως προς το, άμεσα ή – έστω – έμμεσα, αυτονόητο, δυνάμενος συγχρόνως να προχωρήσει πέρα από αυτό;

Από την ιστορική σκοπιά χαρτογραφήσεως των κρίσιμων -ισμών, κατά τον Μεσοπόλεμο, η ενορασιοκρατία του David Ross³² αποτελεί μεν έναν προβιβασμό της αντιφυσιοκρατίας του Moore, χωρίς, ωστόσο, μεθοδολογική πρόοδο. Ακόμη και αν, προς αποφυγήν (του πρόσθετου μεθοδολογικού κακού) της απολυτοκρατίας, υιοθετούσαμε, π. χ., την εύλογη³³ ιδέα του Ross³⁴ περί *prima facie* καθηκόντων, η μεθοδολογική απόσταση μέχρι τις τελικές αποφάνσεις μας περί των οριστικών, εν όψει των συρρεουσών περιστάσεων κ. τ. τ., θα ήταν μάλλον αδύνατο να γεφυρωθεί, κατά τρόπο εύλογο, και από την πλέον καλλιεργημένη κριτική δύναμή μας, δηλαδή την ικανότητά μας ηθικής κρίσεως³⁵, η οποία πρέπει να έπεται της γνωσιακής. Το αποτέλεσμα μάλλον θα ήταν, στη θέση του σωρού των καθηκόντων, ένας σωρός από *ad hoc* σταθμίσεις και αξιολογήσεις.

²⁹ Hilary Putnam, «Are Values Made or Discovered?», σ. 106.

³⁰ Πρβλ. Derek Parfit, *On What Matters II*, σς 489 επ.

³¹ Βλ. Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, σς 381 επ.

³² Βλ., π. χ., David Ross, *Foundations of Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1939).

³³ Πρβλ. John Rawls, *A Theory of Justice*, σς 299 επ.

³⁴ Βλ. David Ross, *The Right and the Good* (Oxford: The Clarendon Press, 1930), σς 18 επ.

³⁵ Βλ., ωστόσο, την υπερβολικά αισιόδοξη ανάπτυξη του David McNaughton, «An Unconnected Heap of Duties?», in Philip Stratton-Lake (ed.), *Ethical Intuitionism: Re-evaluations* (Oxford: Clarendon Press, 2002), σς 76 επ

Γιατί αυτή η μεθοδολογική απόσταση μεταξύ μυστηριωδών ηθικών ενοράσεων και τελικών αποφάσεων, που για τη γεφύρωσή της απαιτούνται ικανότητες ανάλογες με εκείνες ενός δεινού σκακιστή, κατά το πρότυπο των σολομώντειων κρίσεων, να μη δικαιώνει τον ηθικό υποκειμενισμό;

7. [Εκφρασιοκρατία] Πράγματι, αν χρησιμοποιούσαμε τα επιχειρήματα του Moore στην ονομαστική αξία τους, οι ηθικές κρίσεις μας δεν θα περιέγραφαν άραγε μάλλον κάτι το μυστηριωδώς μη φυσικό; Τούτο θα σήμαινε ότι η ενορασιοκρατία είναι καταδικασμένη να συλλαμβάνει τον κόσμο από μιά μεταφυσική, δηλαδή αντεπιστημονική οπτική γωνία³⁶. Εφ' όσον, η τελευταία, από την οπτική γωνία της επιστημονικής προόδου, είναι αυθαίρετη, οι ηθικές κρίσεις μας δεν πρέπει να εκφράζουν πεποιθήσεις. Γι' αυτό η εν λόγω ιστορική περίοδος του Μεσοπολέμου αναμενόμενα μάλλον χαρακτηρίζεται από το σκεπτικιστικό δόγμα της εκφρασιοκρατίας, μιάς προηγμένης εκδοχής του ηθικού υποκειμενισμού. Ειδικότερα, η συγκινησιοκρατία, συνηγορώντας υπέρ του υποκειμενισμού και επιδιώκοντας, ως εξεζητημένη εκδοχή του, να αποφύγει, όσο τούτο είναι, βέβαια, εφικτό, τα ελαττώματά του, αδυνατεί να συνηγορήσει υπέρ μιάς ουσιώδους μεθοδολογικής προόδου:

Οι ηθικές κρίσεις μας, κατά τη συγκινησιοκρατία³⁷, ναι μεν δεν στερούνται ακριβώς νοήματος, ωστόσο, δεν καταγράφουν τις υποκειμενικές στάσεις μας, αλλά αποτελούν εκφράσεις αυτών των στάσεων (αποβλέποντας πρωτίστως, βέβαια, στον επηρεασμό των άλλων). Ωστόσο, πώς δύναται κανείς να διακρίνει τις ηθικές στάσεις μας, π. χ., από τις καλαισθητικές (ή το φυσικό συναίσθημα της αηδίας), εφ' όσον η σημασία των ηθικών κρίσεων είναι απλώς επιφανηματική; Η κρίση του Α, π. χ., ότι η άμβλωση αποτελεί κακό δεν σημαίνει παρά ό,τι θα σήμαινε ένα προς τα κάτω νεύμα του αντίχειρά του που θα συνόδευε την εκ μέρους του εκφορά της λέξεως άμβλωση. Κατ' αντιδιαστολήν προς τον μη εξεζητημένο υποκειμενισμό, η συγκινησιοκρατία υποστηρίζει μιά εξεζητημένη σύλληψη της διαφωνίας ως διαφωνίας ως προς τη στάση (*in attitude*), όπως, π. χ., όταν διαφωνεί το ανδρόγυνο, απλώς εκφράζοντας διαφορετικές επιθυμίες μη συγχρόνως πραγματοποιήσιμες, ως προς το αν η γυναίκα πρέπει να υποβληθεί σε άμβλωση. Η εν λόγω σύλληψη της διαφωνίας, όπως και από τις πλέον προηγμένες σύγχρονες εκδοχές της εκφρασιοκρατίας³⁸, είναι εξεζητημένη, ακριβώς επειδή δεν προϋποθέτει αντίθετες πεποιθήσεις³⁹. Εφ' όσον δεν υφίστανται ενεργές γνήσιες πεποιθήσεις, πώς είναι δυνατή η κριτική (αντ)επιχειρηματολογία⁴⁰; Ζήτημα έλλογου σχηματισμού ή μεταβολής των ηθικών κρίσεων μας δεν τίθεται: ουδείς δύναται να αποδοκιμάσει την άμβλωση,

³⁶ Βλ. Alfred Jules Ayer, *Language, Truth and Logic* (London: Collancz, 2^η έκδ. 1946), σς 102 επ.

³⁷ Εμβληματικό, βέβαια, εκτός από το προαναφερθέν του Ayer, το έργο του Charles L. Stevenson, *Ethics and Language* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1944).

³⁸ Ομοίως εμβληματικά, βέβαια, τα έργα των Simon Blackburn και Allan Gibbard· βλ., ενδεικτικά, τη συλλογή του πρώτου, *Essays in Quasi-Realism* (Oxford: Oxford University Press, 1993), και του δευτέρου, *Thinking How to Live* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

³⁹ Πρβλ. Derek Parfit, *On What Matters II*, σ. 385.

⁴⁰ Βλ. James Rachels και Stuart Rachels, *The Elements of Moral Philosophy*, σ. 39.

επειδή αποτελεί πράγματι (ή – έστω – κατά τη γνώμη του, βασιζόμενη σε κάποιους λόγους) κακό. Απλώς το πολύ, «[κ]άθε ισχυρισμός που πράγματι οποιοσδήποτε ομιλητής θεωρεί πιθανό να μεταβάλει τη στάση των άλλων δύναται να αποτελέσει λόγο υπέρ ή κατά μιάς ηθικής κρίσεως»⁴¹. Η (αντ)επιχειρηματολογία αποτελεί ζήτημα, όχι κανονιστικής ισχύος, αλλά ψυχολογικό.

Ωστόσο, αν η ερώτηση αποτελεί η άμβλωση κακό καθ' εαυτό; είναι απλώς αδύνατη, τότε είναι αδιανόητη η παροχή βásiμων συμβουλών ή η τέλεση απλώς έγκυρων ηθικών συλλογισμών, π. χ. υποθετικών, εφ' όσον, δηλαδή, μία από τις προκειμένες έχει απλώς επιφωνηματική αξία⁴², μη διατηρώντας έτσι, κατά την τέλεση του συλλογισμού, την σημασιολογική ταυτότητα της κρίσιμης ρήτρας, π. χ. ότι η άμβλωση αποτελεί κακό (πρόκειται για το λεγόμενο Πρόβλημα των Frege - Geach⁴³). Και πάλι, τούτο αντίκειται προς τα φαινόμενα της ηθικής, όπου ερωτήσεις, συμβουλές και συλλογισμοί σε ηθικά ζητήματα αποτελούν, στην ονομαστική αξία τους, καθημερινή πρακτική. Μετέχοντας σε αυτήν την πρακτική, έχουμε άραγε ήδη καταστεί θύματα μιάς τόσο ευρείας και ιστορικά ανθεκτικής συλλογικής αυταπάτης; Υιοθετώντας οποιοδήποτε μη φυσιολογικό τρόπο συλλήψεως της ηθικής επιχειρηματολογίας, ως εάν να μη αφορά, δηλαδή, πεποιθήσεις, είμαστε μάλλον καταδικασμένοι στην εκζήτηση, δηλαδή στην αλαζονεία. Και πράγματι, μιά τέτοια εξεζητημένη δικαιολογία της ηθικής διαφωνίας υποστήριξε με τρόπο μοναδικά ευφυή, ωστόσο, ο εκφρασιοκράτης Simon Blackburn⁴⁴, συνηγορώντας προς την υποκατάσταση, σε έναν υποθετικό συλλογισμό, της προκειμένης εάν..., τότε..., με τα κατά (μη λογική προφανώς) σύζευξη εκφρασιακά ενεργήματα, όπως και στις λοιπές εκφρασιακές προτάσεις του συλλογισμού, της επιδοκιμασίας, π. χ., της υποθέσεως και της αποδοκιμασίας της αποδόσεως. Δεν πρόκειται, δηλαδή, περί της ισχύος, αλλά περί της συνεκτικής ευαισθησίας του αυτουργού. Η αντίθεση, ωστόσο, του συμπεράσματος προς τις προκειμένες πώς θα αποτελούσε λογικό, και όχι εν προκειμένω οιονεί ηθικό σφάλμα⁴⁵; Οποιοδήποτε εγχείρημα αναδιατυπώσεως του λογικού συλλογισμού με τους όρους της εκφρασιοκρατίας δεν πρέπει άραγε, επί ποινή

⁴¹ Charles L. Stevenson, *Ethics and Language*, σ. 114.

⁴² Ως προς τη συναφή αδυνατότητα τελέσεως συλλογισμού με κανόνες, εφ' όσον αυτοί εκλαμβάνονται ως βουλευτικά ενεργήματα, καθώς και της δυσχέρειας προσανατολισμού μέσω γενικών και αφηρημένων προτύπων συμπεριφοράς, βλ. Hans Kelsen, *General Theory of Norms*, μετ. Michael Hartney (Oxford: Clarendon Press, 1991), ιδίως σς 233 επ., και τη σχετική βιβλιοκρισία του Deryck Beylveid, «From the ' Middle-Way ' to Normative Irrationalism: Hans Kelsen's *General Theory of Norms*», *The Modern Review of Law* 56 (1993), ιδίως σς 115 επ.

⁴³ Βλ. το κλασσικό άρθρο του P. T. Geach, «Assertion», in *Logic Matters* (Berkeley: University of California Press, 1972), σς 254 επ. (Η δευτερεύουσα βιβλιογραφία είναι, βέβαια, εκτενέστατη.)

⁴⁴ Βλ., π. χ., Simon Blackburn, *Spreading the World*, ιδίως σς 193, 195, και, μεταγενέστερα, τη βελτιωμένη έκδοσή του, *Ruling Passions: A Theory of Practical Reasoning* (Oxford: Oxford University Press, 1998), σς 48 επ.

⁴⁵ Πρβλ. Crispin Wright, «Realism, antirealism, irrationalism, quasi-realism», *Midwest Studies in Philosophy* 12 (1988), σ. 33.

αυτοαναϊρέσεως⁴⁶, να αποφύγει μη εκφρασιοκρατικές παραδοχές, π. χ. της αποδοχής της ισχύος των νόμων της λογικής και στην ηθική επιχειρηματολογία;

Η εκφρασιοκρατία πρέπει, λοιπόν, ως οιονεί ηθικός ρεαλισμός, «να διεκδικήσει το δικαίωμά μας να ομιλούμε περί ηθικής αλήθειας, αναγνωρίζοντας, συγχρόνως, πλήρως τις υποκειμενικές πηγές των κρίσεών μας εντός των στάσεων, των αναγκών, των επιθυμιών και της φύσης μας»⁴⁷. Ωστόσο, ποιος αγωνίζεται να αποκτήσει τίτλο που ήδη διαθέτει; Δεν πρόκειται άραγε περί μιάς αλχημικής υποκαταστάσεως της τρέχουσας φυσικής γλώσσας της ηθικής από μιά τεχνητή εκφρασιακή, η οποία μάλιστα αποδεικνύεται εντελώς δύσχρηστη, αν όχι άχρηστη; Η γλώσσα της ηθικής πάντως αποδεικνύεται πολύ ατίθαση και για την εκφρασιοκρατία. Το πλέον ακανθώδες ζήτημα που καλείται τώρα να επιλύσει, με αβέβαιη την έκβαση, είναι εκείνο της (δεοντικής) αρνήσεως⁴⁸: πώς μπορούμε να διακρίνουμε κατά τον εκφρασιακό δίτιμο τρόπο, δηλαδή με εκφρασιακούς όρους επιδοκιμασίας και αποδοκιμασίας, τη στάση του Α που θεωρεί ότι το *x* δεν είναι αγαθό από τις στάσεις του Β που δεν θεωρεί ότι το *x* είναι αγαθό και του Γ που θεωρεί ότι το αντίθετο του *x* είναι αγαθό; Οι εν προκειμένω κατ' αντιδιαστολήν ηθικές κρίσεις μας πρέπει να έχουν κάποια διακριτή γνωσιακή αξία.

Ακολουθώντας το ίδιο εκτυλισσόμενο νήμα, η εκφρασιοκρατία στην εκδοχή της εντολοκρατίας απετέλεσε μιά υποκειμενιστική απόπειρα νομιμοποίησης της ορθολογικότητας της ηθικής γλώσσας. Συνδεδεμένη μόνο με το όνομα του R. M. Hare⁴⁹, η εντολοκρατία φαίνεται ότι επιτυγχάνει να δικαιολογήσει ότι οι ηθικές κρίσεις μας έχουν μιά ελάχιστη γνωσιακή αξία, κατ' αρχάς από μέρος του περιεχομένου τους, αλλά και από τη μορφή τους, δοθέντος ότι, κατ' αυτήν, η (κανονιστική) γλώσσα της ηθικής δεν έγκειται παρά σε καθολικεύσιμες προστακτικές. Οι εν λόγω προστακτικές αποτελούνται από το περιγραφικό φραστικό (*phrastic*) τους, π. χ., *βασανιστήρια*, στο οποίο επισυνάπτεται το επιτακτικό, δηλαδή εκφρασιακό, νευστικό (*neustic*) τους, π. χ., *μή!* Η προσταγή, επομένως, *βασανιστήρια; ποτέ!* υπόκειται σε ορθολογικούς περιορισμούς συνέπειας (*consistency*): αν ο κανόνας *βασανιστήρια; ποτέ!* δεν έχει εξαιρέσεις (σημειωτέον πάντως ότι κατά την αντίληψη αυτή υφίστανται ασφαλώς καθολικεύσιμες εξαιρέσεις), τότε ο αυτουργός οφείλει να μη διαπράττει *βασανιστήρια οποτεδήποτε* διανοίγεται ενώπιόν του η πρακτική δυνατότητα διαπράξεώς τους κ. λπ. Η λειτουργία του φραστικού στις εν λόγω προσταγές και κρίσεις, το οποίο (πρέπει να) υπόκειται σε *επαλήθευση*, επιτρέπει άραγε την παροχή ηθικών συμβουλών; Αν η συνέπεια του αυτουργού, καθ' εαυτήν

⁴⁶ Πρβλ. την κριτική του Blackburn, «Wise feelings, apt reading», *Ethics* 102 (1992), σ. 348, σε μιά επίσης ευφυή, προς την ίδια κατεύθυνση, σύλληψη του Gibbard, *Wise Choices, Apt Feelings: A Theory of Normative Judgment* (Oxford: Clarendon Press, 1990), ιδίως σς 95 επ.

⁴⁷ Βλ. Simon Blackburn, *Spreading the World*, σ. 197.

⁴⁸ Βλ. Mark Schroeder, *Noncognitivism in Ethics* (London: Routledge, 2010), σς 128 επ.

⁴⁹ Βλ. ιδίως, στα εδώ συμφραζόμενα, R. M. Hare, *The Language of Morals* (Oxford: Clarendon Press, 1952). (Βλ., επίσης, την ανακεφαλαιωτική έκθεση – ποίου άλλου; – του ιδίου, «Universal Prescriptivism», in Peter Singer, *A Companion to Ethics* [Oxford: Blackwell Publishers, 1991], σς 451 επ.).

ολιγαρκής, είναι εκφρασιακής τάξεως, τότε πώς δύναται να αποκτήσει και να έχει διυποκειμενική βαρύνουσα σημασία⁵⁰;

Γι' αυτό και η διδασκαλία αυτή είναι μεθοδολογικά στείρα: η ερώτηση το γεγονός *x*, π. χ. η προσφορά φαγητού σε απεργό πείνας εκ μέρους του ιατρικού προσωπικού, κατά τη νοσηλεία του πρώτου σε νοσοκομείο, αποτελεί βασανιστήριο; δεν φαίνεται ότι θέτει ζήτημα απλής περιγραφής ή εξ υποκειμένου συνέπειας, αλλά αντικειμενικής αξιολόγησης επί τη βάσει συρρεόντων λόγων. Πράγματι, η σχέση του φραστικού και του νευστικού δεν θεμελιώνεται όπως την εννοεί η εντολοκρατία: επειδή το γεγονός *x* αποτελεί βασανιστήριο βάσει εξ αντικειμένου λόγων, γι' αυτό ακριβώς απαγορεύεται απολύτως και όχι, εάν αποτελεί βασανιστήριο από απλώς περιγραφική σκοπιά, τότε, επειδή τούτο επιτάσσεται από κάποια εκφρασιακή δέσμευση συνέπειας του αυτουργού, ένα ενέργημα, δηλαδή, βουλητικό, κατ' αρχήν απαγορεύεται⁵¹. Πρόκειται για μιά περίπτωση, ούτως ειπείν, ουσιαστικής συνεπαγωγής (κατ' αντιδιαστολήν προς την τυπική του απλώς έγκυρου συλλογισμού)⁵². Η σχέση φραστικού και νευστικού (αν δεν εγκαταλείψουμε την ορολογία τού Hare) είναι εγγενής, δηλαδή δικαιολογητικής τάξεως, άλλως το νευστικό μας είναι ηθικά μετέωρο, αν όχι αυθαίρετο.

Η αναλογία τής λειτουργίας του υπολογιστή είναι εν προκειμένω διαφωτιστική⁵³: Έστω ότι ο *A*, πιέζοντας διαδοχικά τα πλήκτρα 1, +, 2, =, ενεργεί την πράξη της προσθέσεως $1 + 2 =$. Ο παρατηρητής *B*, ενώ δεν γνωρίζει τη συγκεκριμένη αριθμητική πράξη που ενεργεί ο *A*, έχει άμεση οπτική επαφή μόνο με ό,τι συμβαίνει στο εσωτερικό του υπολογιστή. Ο *B* παρατηρεί, λοιπόν, σε αντιστοιχία προς τις μη ορατές κινήσεις τού *A* (το νόημα των οποίων, ως εικός, αγνοεί) τις μεταβολές που επισυμβαίνουν στο ηλεκτρονικό κύκλωμα του υπολογιστή, οι οποίες (όπως εμείς είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, επειδή έχουμε πρόσβαση στην οθόνη του υπολογιστή) αντιστοιχούν στις διαδοχικές κινήσεις του *A* συν εκείνη που αντιστοιχεί στην εμφάνιση του αριθμού 3 στην οθόνη (η οποία, βέβαια, δεν προκαλείται από κίνηση του *A*). Ο *B*, περιορισμένος στην παρατήρηση του εσωτερικού τού υπολογιστή, αδυνατεί ασφαλώς να εννοήσει σε ποιόν κανόνα αντιστοιχούν (αν αντιστοιχούν) οι μεταβολές στο ηλεκτρονικό κύκλωμα που παρατηρεί. Ακόμη και αν ο *A* επαναλάμβανε τις ίδιες ή παρόμοιες ενέργειες στο διηλεκές, η κανονικότητα που θα παρατηρούσε ο *B* δεν θα του επέτρεπε – παρά μόνο από καλή τύχη – να συλλάβει την κανονιστικότητά τους· ότι, π. χ., το άθροισμα των 219.653,00 + 571.448,00 € αναγκαία ισούται με το ποσό των 791.101,00, πράγμα που, εφ' όσον διαθέτει αξιοπιστία, καθίσταται λόγος για τον αυτουργό ως υποκείμενο γνώσεως.

⁵⁰ Πρβλ. μιά κριτική έκθεση, από την οπτική γωνία του υπαρξισμού, του Gilbert Harman, *The Nature of Morality*, σς 83 επ.

⁵¹ Βλ., αναλυτικά, ως προς τη δομή των κανόνων δικαίου, την αντίστοιχη πραγμάτευση του Paul Sourlas, *Rechtsprinzipien als Handlungsgründe*, σς 88 επ.

⁵² Βλ. Robert B. Brandom, *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994), σς 97 επ.

⁵³ Πρβλ. Derek Parfit, *On What Matters II*, σς 493, 498 επ., και Thomas Nagel, *Mind and Cosmos*, σ. 48.

Ο Β ευλόγως αδυνατεί να εντοπίσει τον κανόνα που ακολουθεί η εν λόγω διαδοχή (κατορθώνοντας το πολύ να συλλάβει έναν εμπειρικό κανόνα μιάς χωροχρονικής συνάφειας, όχι έναν αναγκαίο και καθολικό). Κατ' αναλογία, η αξιολόγηση ενός γεγονότος ως βασανιστηρίου προϋποθέτει μιά καθαρή κανονιστική έννοια που να δικαιολογεί έναν επιτακτικό λόγο παραλείψεώς του. Γι' αυτό πρέπει να είναι δυνατή μιά ουσιαστική ηθική θεωρία, χωρίς την οποία η οποιαδήποτε γνωστική αξία των ηθικών παραγγελμάτων παραμένει ελλειμματική. (Ο ίδιος ο Hare, όχι πάντως αβίαστα⁵⁴, θεώρησε ότι μιά εκδοχή ωφελιμισμού είναι αυτή που εναρμονίζεται καλύτερα με τη δομή των ηθικών κρίσεων, δεχόμενος ότι αντικείμενό τους αποτελούν ατομικές προτιμήσεις⁵⁵. Ο ωφελιμισμός, ωστόσο, δεν είναι μεταηθικά εκφρασιοκρατικός – ίσως σε βαθμό ηθικού ελαττώματος).

Εύλογα θα μπορούσαμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι, όχι απλώς η αποτυχία, αλλά η ίδια η επιτυχία των προαναφερθέντων -ισμών, δεν θα δικαιολογούσε παρά μιά μεθοδολογική ολιγάρκεια.

8. [Μεθοδολογική ολιγάρκεια] Μιά καταλυτική, λοιπόν, κριτική κατά της *ενορασιοκρατίας*, αφορά στις μεθοδολογικές αδυναμίες της (μάλλον συνυφασμένες με τις επιστημολογικές, π. χ. ως προς το πρόδηλον των ηθικών αρχών). Όπως ήδη επισημάνθηκε, εφ' όσον συρρέουν θεμελιώδεις λόγοι (περισσότεροι του ενός), π. χ., ο λόγος εκπληρώσεως της υποσχέσεως και εκείνος της παροχής άμεσης βοήθειας προς έναν τρίτο, *ετερογενείς* (π. χ., δεοντολογικής και τελολογικής τάξεως) και μη αναγώγιμοι μεταξύ τους, το πολύ που δύναται να προσδοκά κανείς από τον έλλογο αυτουργό είναι, αντί κανόνων *προτεραιότητας*, μιά θαυμαστή ικανότητα σταθμίσεων⁵⁶. Με τα λόγια του Rawls⁵⁷:

Η χαρακτηριστική ιδιότητα... των ενορασιοκρατικών απόψεων έγκειται... στην ειδικά προέχουσα θέση που προσδίδουν στις ενορατικές ικανότητές μας, χωρίς αυτές να καθοδηγούνται από ηθικά κριτήρια που κατασκευάζουμε ή εγκρίνουμε. Η ενορασιοκρατία αρνείται ότι υπάρχει κάποια χρήσιμη και διαφανής επίλυση στο πρόβλημα των προτεραιοτήτων.

Το ζήτημα υπερβαίνει, ωστόσο, τις αδυναμίες της ενορασιοκρατίας: πώς δύναται να θεμελιωθεί μιά κανονιστική μεθοδολογία, εν όψει ακριβώς των προκλήσεων και των δυσκολιών που εξετάσαμε προηγουμένως; Φαίνεται ότι το πολύ που δύναται να δικαιολογήσουν όλοι οι προαναφερθέντες -ισμοί είναι μιά *διαλογική (αντ)επιχειρηματολογία*. Οι κανόνες μιάς τέτοιας επιχειρηματολογίας είναι συστατικοί του *παιγνίου του διαλόγου ή αντιλόγου*, πρωτίστως ως προς την *κατανομή του βάρους της επιχειρηματολογίας*. Η αποτυχία, δηλαδή, του

⁵⁴ Βλ. την κριτική αποτίμηση του J. W. Roxbee Cox, «From Universal Prescriptivism to Utilitarianism», *The Philosophical Quarterly* 36 (1986), σς 3 επ.

⁵⁵ Βλ., π. χ., R. M. Hare, *Freedom and Reason* (Oxford: Oxford University Press, 1963), σ. 123.

⁵⁶ Βλ. John Rawls, *A Theory of Justice*, σς 30 επ.

⁵⁷ John Rawls, *ό. π.*, σς 35 επ.

επιχειρηματολογούντος να ανταποκριθεί στο εν λόγω βάρος δεν σημαίνει παρά την επικράτηση του αντεπιχειρηματολογούντος.

Π. χ., ο Paul Lorenzen, εκ των ιδρυτών της λεγόμενης (κατασκευοκρατικής) Σχολής του Erlangen⁵⁸, θα προτείνει⁵⁹ τον εξής γενικό κανόνα ως προς τη διεξαγωγή ενός επιτυχούς διαλόγου ή αντιλόγου:

- i. Ο επιτιθέμενος πρέπει είτε να αμφισβητήσει τον ισχυρισμό του αντιπάλου του είτε να υπερασπισθεί τη θέση του έναντι της τελευταίας επιθέσεως που δέχθηκε.
- ii. Ο αμυνόμενος πρέπει είτε να αμφισβητήσει τον προηγηθέντα ισχυρισμό του αντιπάλου του είτε να υπερασπισθεί τη θέση έναντι της επιθέσεως που προηγουμένως δέχθηκε.

Ο κανόνας επικρατήσεως στο επιχειρηματολογικό παίγνιο δεν ορίζει παρά ότι:

Εάν ο αμυνόμενος αδυνατεί να κινηθεί περαιτέρω, ο αντίπαλός του έχει επικρατήσει.

Η επιτυχής υπεράσπιση μιάς θέσεως σε αυτό το παίγνιο έναντι όλων την καθιστά κατασκευαστικά αληθή. Βέβαια, το παίγνιο του διαλόγου ή αντιλόγου συνυφαίνεται στη θεωρία του Lorenzen με ένα πρόγραμμα κατασκευής της γλώσσας της ηθικής και εν πολλοίς ανακατασκευής της τρέχουσας φυσικής σε μιά ορθογλώσσα (*ortholanguage*)⁶⁰, στην οποία δεν ενδιαφέρει η τεχνογνωσία (*know-how*), αλλά η δικαιολογία (*know-why*)⁶¹. Συνεπώς, όπως κατά τη σωκρατική διαλεκτική, και στο δίκαιο, «η απόρριψη των εναλλακτικών που έχουν πράγματι προταθεί αρκεί για να θεμελιωθεί η αλήθεια ενός συμπεράσματος»⁶². Ωστόσο, μιά περισσότερο ενδιαφέρουσα μεθοδολογία είχε ήδη συνδέσει προηγουμένως αμεσότερα την απόρριψη της παραδοσιακής σύλληψης της επιχειρηματολογίας, ως επικεντρωμένης στον συλλογισμό, με το αντιπαράδειγμα της επιστήμης του δικαίου (*jurisprudence*).

9. [Γεωμετρία και επιστήμη του δικαίου] Η παλαιά νομική εννοιοκρατία εξέλαβε τη νομική κατασκευή ως ένα ζήτημα μιάς, ούτως ειπείν, μονολογικής ερμηνείας του δικαίου, μέσω του μόνου ασφαλούς τρόπου της τυπικής λογικής ή, καλύτερα, του γεωμετρικού τρόπου. Ωστόσο, υφίσταται μιά εναλλακτική εξ ίσου ενδιαφέρουσα σύλληψη της νομικής κατασκευής, η οποία συνυφαίνεται με την αντιδικία. Είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό ότι ο γεωμετρικός τρόπος δικαίως

⁵⁸ Βλ., προχείρως, την παρουσίαση του Robert Alexy, *A Theory of Legal Argumentation: The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification*, μετ. Ruth Adler Neil και MacCormick (Oxford: Oxford University Press, 1989), σς 138 επ.

⁵⁹ Paul Lorenzen, *Normative Logic and Ethics* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1969), σς 27 επ.

⁶⁰ Βλ., π. χ., Paul Lorenzen, *ό. π.*, σς 76 επ.

⁶¹ Πρβλ. Paul Lorenzen, *ό. π.*, σ. 22.

⁶² Alexander Nehamas, *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault* (Berkeley: University of California Press, 1998), σ. 84.

θεωρήθηκε ότι βρίσκεται στον αντίποδα εκείνου της *επιστήμης του δικαίου*. Πράγματι, ο Toulmin υπερασπίστηκε τη διάκριση μεταξύ γεωμετρικού και νομικού τρόπου επιχειρηματολογίας σε μιά σπουδαία συμβολή του κατά τη δεκαετία του 1950⁶³:

Απορρίπτοντας ο Toulmin το πρότυπο του *συλλογισμού* (κατά το οποίο το *συμπέρασμα* συνάγεται κατά τρόπο *απαγωγικό* από τις *προκείμενες* του, τη *μείζονα* και την *ελάσσονα*, χωρίς το ίδιο να εισφέρει, βέβαια, κάτι που δεν εμπεριέχεται σε αυτές), εισηγείται την υιοθέτηση, στη θέση του, του *δικανικού* προτύπου, κατά το οποίο η επιχειρηματολογία *έγκειται* στην *υπεράσπιση* ή στην *αμφισβήτηση* μιάς *αξιώσεως*. Διακρίνοντας τα νομικά από τα πραγματικά ζητήματα, ο ενάγων, π. χ., που επικαλείται μιά αξίωσή του πρέπει να αποδείξει τα πραγματικά περιστατικά, να τη δικαιολογήσει, επικαλούμενος τον *εφαρμοστέο κανόνα δικαίου*, εν όψει ιδίως των *ανταγωνιστικών* του που επικαλείται ο *εναγόμενος*, δικαιολογώντας εν τέλει την ισχύ του. Η σύνδεση της λογικής με την επιστήμη του δικαίου, διασώζοντας την *κριτική λειτουργία* του λόγου, προάγει την ίδια τη λογική σε *γενικευμένα νομικά*.

Την ίδια περίοδο και εντός της επιστήμης του δικαίου παρατηρείται μιά στροφή σε ένα *εναλλακτικό, μη συλλογιστικό* πρότυπο θεμελιώσεως των νομικών κρίσεων. Το πρότυπο αυτό εμπνέεται ιδίως από τα *Τοπικά* του Αριστοτέλους, υποδεικνύοντας έναν *διαλεκτικό* και όχι *αποδεικτικό* τρόπο επιχειρηματολογίας *εξ ενδόξων*: εκκινώντας, δηλαδή, από *προτάσεις* που ασπάζονται *όλοι* ή οι *περισσότεροι* ή οι *σοφοί*⁶⁴. Διαλεκτική είναι, συνεπώς, η επιχειρηματολογία που επικαλείται *τόπους*, δηλαδή *κοινώς αποδεκτές* προτάσεις.

Ο Gerhard Struck έχει καταγράψει 64 (!) τέτοιους *νομικούς τόπους*, οι οποίοι αφορούν, π. χ., στην *άρση αντινομιών* ως προς την ισχύ των κανόνων δικαίου (υπέρ του *μεταγενέστερου* ή *ειδικότερου νόμου*), την *αυθεντία* του *δεδικασμένου*, τα *τεκμήρια* υπέρ του *κατηγορουμένου* ή της *ελευθερίας* κ. λπ., ή που απευθύνονται στη *φρόνηση* του ερμηνευτή, προκειμένου να ερμηνεύει, π. χ., *στενά* τις *εξαιρετικές διατάξεις*, να *απέχει* να κρίνει τις *δικές* του *υποθέσεις* κ. λπ., ή που αποτελούν *αξιώματα*, όπως, π. χ., το ότι *ουδείς υποχρεούται* στα *αδύνατα* ή το ότι, ως προς τις *δεοντικές τιμές* των κανόνων δικαίου, το *επιβεβλημένο* είναι *επιτρεπτό* κ. λπ. Από την *Τοπική*, επομένως, ως τη σύλληψη της *επιτυχούς* επιχειρηματολογίας ως *λειτουργίας* του *προσφυούς ακροατηρίου*, κατά τη *Νέα Ρητορική* του Perelman⁶⁵, η απόσταση δεν είναι μεγάλη. Κατά τον Perelman, «[τ]α εν χρήσει *επιχειρήματα* δεν υπόκειται στον *χαρακτηρισμό* τους ως *ορθών* ή *εσφαλμένων*, αλλά ως *ισχυρών* [*strong*] ή *ασθενών*. Κάθε επιχειρηματολογία απευθύνεται σε ένα *ακροατήριο*, *ευρύ* ή *στενό*, *αρμόδιο* ή

⁶³ Βλ. Stephen Toulmin, *The Uses of Argument* (Cambridge: Cambridge University Press, αναθ. έκδ. 2003), σς 7 επ., 39 επ., 88 επ., 131 επ., 230.

⁶⁴ Βλ. Αριστοτέλους, [*Τοπικά*, 101a, 13], *Topics*, in *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation*, τ. 1^{ος}, μετ. W. A. Pickard-Cambridge (Princeton: Princeton University Press, 1984), σς 2 επ.

⁶⁵ Βλ., π. χ., Chaim Perelman, *The Idea of Justice and the Problem of Argument*, μετ. John Petrie (London: Routledge and Kegan Paul, 1963), σ. 137

λιγότερο αρμόδιο, το οποίο ο ομιλητής επιδιώκει να πείσει»⁶⁶. Ωστόσο, εφ' όσον αναζητούμε το καλύτερο επιχείρημα, όπως ορθά εν προκειμένω αποφαίνεται η διαβουλευτική κατασκευοκρατία, δεν έχουμε ευχέρεια επιλογής ακροατηρίου (δεν υφίσταται νομικό ακροατήριο χωρίς εξ αντικειμένου συστατικές αρχές, όπως της αμεροληψίας και της αντικειμενικότητας): πρέπει να απευθυνθούμε στο πλέον απαιτητικό, δηλαδή πάντοτε στο ιδεώδες.

Δεν θα έπρεπε, περαιτέρω, άραγε, κανείς, αναλογιζόμενος το ότι η δικαστική κρίση έχει στο επίκεντρό της τη δικανική πεποίθηση, να λάβει περισσότερο σοβαρά (από ό,τι η ρητορική τέχνη) τη διάκριση μεταξύ πεποιθήσεως και πειθούς; Σύμφωνα με αυτή την καντιανή διάκριση⁶⁷, η δικανική πεποίθηση δεν σχηματίζεται μεν βάσει των λεγόμενων νομικών αποδείξεων, ούτε είναι όμως ενδόμυχη, αλλά πάντοτε ανακοινώσιμη, δηλαδή ελεγκτή. Η δικανική πεποίθηση σχηματίζεται επί τη βάσει λόγων. Αποτελεί, δηλαδή, ηθική πεποίθηση με αξιώσεις βεβαιότητας.

10. [*Η νομική επιχειρηματολογία ως ειδική*] Υπερασπιζόμενος ο Alexy, προς το τέλος της δεκαετίας του 1970, τη νομική επιχειρηματολογία ως ειδικώς ηθική, παρ' ότι βασιζεται και αξιοποιεί τις κατακτήσεις της λεγόμενης αναλυτικής φιλοσοφίας, τις θεωρίες της επιχειρηματολογίας των Toulmin και Perelman, αλλά και την ηθική της διαβουλεύσεως και την κατασκευοκρατία της Σχολής του Erlangen, μάλλον αναδιατυπώνει την παραδοσιακή μεθοδολογία του δικαίου. Σταχυολογώ από τη σύνοψη των σχετικών μεθοδολογικών κανόνων, στην οποία προβαίνει ο ίδιος⁶⁸:

Η νομική επιχειρηματολογία διέπεται μεν από τους κανόνες της γενικής πρακτικής διαβουλεύσεως, όπως, π. χ., της μη αντιφάσεως, της ειλικρίνειας, της λογοδοσίας, της κατανομής του βάρους της επιχειρηματολογίας, της αμεροληψίας κ. τ. τ., αλλά και από κανόνες νομικής διαβουλεύσεως, όπως, π. χ., της ερμηνείας. Ένας τέτοιος κανόνας ερμηνείας του δικαίου συμπυκνώνει με τον πλέον ανάγλυφο τρόπο την προβληματικότητα του όλου εγχειρήματος⁶⁹:

Επιχειρήματα που εκφράζουν τη σημασία των λέξεων του νόμου, ή τη βούληση του ιστορικού νομοθέτη, προηγούνται έναντι άλλων επιχειρημάτων, εκτός αν υφίστανται λόγοι που συνηγορούν υπέρ της προτεραιότητας των τελευταίων [!].

Η μεθοδολογική απόληξη είναι πράγματι εκπληκτική: το όλο εγχείρημα καταλήγει στο να υπερασπισθεί την πλέον προβεβλημένη, ωστόσο εσφαλμένη, όπως θα διαπιστώσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο, θέση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου περί της προτεραιότητας της γραμματικής ή / και της ιστορικής - υποκειμενικής ερμηνείας. Γενικότερα μιλώντας, αν οι εν λόγω κανόνες δεν είναι τετριμμένοι ούτε απλώς τυπολογικοί, πώς δύνανται να μη είναι εσφαλμένοι; Απαιτείται, επομένως, να βαδίσουμε προς την εποικοδομητική

⁶⁶ Chaim Perelman, *ό. π.*

⁶⁷ Βλ. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, σς 684 επ. [A 820 επ. / B 848 επ.]

⁶⁸ Βλ. Robert Alexy, *A Theory of Legal Argumentation*, σς 297 επ.

⁶⁹ Βλ. Robert Alexy, *ό. π.*, σς 248, 301.

οδό της δυνατότητας μιάς επί της ουσίας επιχειρηματολογίας, αντιμετωπίζοντας εκ προοιμίου με επιτυχία τον κίνδυνο του δογματισμού.